

INTERVJU SA BELĐUZARE BETI MUHAREMI

Priština | Datum: 7. februar 2015.

Trajanje: 54 minuta

Prisutni:

1. Belđuzare Beti Muharemi (Intervjuisana)
2. Jeta Redža (Vodila intervju)
3. Kaljtrina Krasnić (Vodila intervju/Kamera)
4. Donjesta Beriša (Kamera)

Simboli u transkripciji, neverbalna komunikacija:

() – emocionalna komunikacija

{ } – sagovornik objašnjava nešto gestovima.

Druga pravila transkripcije:

[ ] - dodatak tekstu kako bi se pomoglo razumevanje

Fusnote su dodaci koji pružaju informacije o mestima, imenima ili izrazima.

Detinjstvo

[Isečen deo iz video-intervjua: ispitivačica pita intervjuisanu o njenom detinjstvu.]

Belđuzare Muharemi: Ja sam Belđuzare Muharemi, živim u Prištini. Trenutno vodim jednu žensku organizaciju koja se zove “*Dera e hapur*” [Otvorena vrata], to je nevladina organizacija. Rođena sam 19. decembra 1954. u selu Kabaš. opština Vitina. Osnovnu školu sam završila u Kabašu i u Vitini, srednju školu u Gnjilanu, škola “Skenderbeg”, Učiteljska škola se zvala “Skenderbeg”. Detinjstvo sam provela u Kabašu, imala sam dedu, babu, majku za koju sam bila jako vezana, oca, mnogo tetaka... imam i jednog brata. Po profesiji sam ekonomistkinja.

Iz detinjstva, ne znam šta bih podelila s vama. Rano detinjstvo sam provela u Kabašu. Mislim da sam bila baš mirno dete, mnogo poslušno, imajući u vidu da je moj otac u to vreme bio učitelj, jedan od prvih učitelja jer nije bilo toliko kadrova tada, i mnogo mlađih, nakon što su završili šesti razred, išlo je, odvodili su ih, odvodili su ih na razne obuke. I iz naše porodice, šestoro ljudi - otac, tetka i neke od tetaka i braće od strica su postali učitelji, prvi učitelji u tom mestu. I osnovnu školu sam završila u jednoj školi koja je bila blizu naše kuće. Bila je mala škola, dobro organizovana. Imala sam prvu učiteljicu, učiteljicu Ilmiju, koju smo mnogo voleli i ona je mnogo volela nas (smeši se).

Onda je interesantno, kad sam počela da radim, nakon mnogo godina smo se srele, ona me je prepoznala i zapamtila je moje ime, jer je moja majka kontaktirala sa njom, pošto nije bilo predškolskog u to vreme, i moja majka je htela da me upiše u školu, u predškolsko. Onda su se složile da ja pođem u prvi razred, ali kao u predškolsko, pet godina sam tada imala. Međutim kad se završio prvi razred, mene su hteli da razdvoje od društva, drugarica i drugova iz razreda. I ja sam nastavila drugi razred zajedno sa drugaricama i drugovima iz razreda (smeši se).

Onda, u razredu... od petog do osmog razreda morala sam da putujem, da idem u Vitinu. Osnovna škola, dakle od petog razreda do osmog, morala sam da putujem nekih pola sata, tako. Svaki dan sam putovala u Vitinu sa decom mojih stričeva i drugih komšija. Išli smo i vraćali smo se peške, bili smo jako mali. I vraćali smo se... to je bilo interesantno, baš je bilo interesantno za nas, za mene.

Mladost

[Isečen deo iz video-intervjua: ispitivačica pita intervjuisanu o njenoj mladosti.]

Srednje škole tada nije bilo, i morala sam da idem na drugo mesto, malo dalje. Gde da idem dalje? U Gnjilane. Pošto porodica potiče iz Gnjilana i imala sam tetke тамо, ja sam nastavila srednju školu u Gnjilanu. I bilo je interesantno, razgovarali smo sa familijom, sa dedom. I deda se zainteresovao šta da nastavim dalje, koju školu da nastavim. Onda su i majka i otac i tetke razgovarali o tome i odlučili da je najbolje da idem u Učiteljsku školu, zato što je za ženu važno da ima slobodno vreme za porodicu, za kuću, za decu, za muža. Tako da sam nastavila školovanje u Gnjilanu. Tu sam živila kod tetke, pošto su mi tu bile tetke. Ovde je zanimljivo napomenuti da je škola odlučila da podstiče obrazovanje devojčica u to vreme, jer je bilo vrlo malo devojčica. Svi razredi kojih se ja sećam, u svim razredima su bili dečaci, samo su bile po dve devojčice, dakle od pet do šest devojčica je bilo u razredu. Ostatak odeljenja su bili dečaci. I, kao što sam već rekla o podsticanju obrazovanja devojčica, odlučili su da u odeljenju budu samo devojčice. To je bilo veoma zanimljivo iskustvo za mene i za sve devojke koje su тамо bile. Međutim, ipak su devojčice opet napuštale školu. Nakon što smo završile drugu godinu, dakle prvu i drugu godinu srednje škole, opet su nas podelili po drugim odeljenjima gde je bilo i dečaka. Dakle, opet smo bile manjina u srednjoj školi.

Srednja škola je bila jako dobro iskustvo, jedno interesantno iskustvo. Bile su dve škole zajedno, gimnazija i srednja učiteljska škola u istom dvorištu. I sećam se te buke, sećam se muzike koja se puštala tokom odmora, tokom pauza između časova. I to je izvanredno iskustvo za mene. Onda sam imala... od tada sam mislila da nastavim sa školovanjem, ali pošto je učiteljska škola trajala pet godina, otišla sam kod direktora i zamolila ga: "Direktore, da li možete da mi dozvolite, da mi omogućite da pređem u gimnaziji?", pošto smo bili u istom dvorištu, "da u četvrtoj godini prođem u gimnaziju da bih mogla da završim srednju školu za četiri godine". On mi je rekao: "Ja ti ne bih preporučio da pređeš u gimnaziju jer mi želimo da učenici kao ti... neke druge učenike da zadržimo u нашој školi". I odlučila sam da... nas tri devojke smo se onako isticale, i jedan momak; tokom letnjeg raspusta završili smo četvrti razred, tako da kad je počela školska godina mi smo iz trećeg razreda prešli u peti razred, što znači da sam za četiri godina završila srednju školu.

Onda smo opet sa porodicom razgovarali šta da nastavim dalje, kakvu školu da nastavim. Ja sam želela da studiram medicinu, ali nakon diskusija zajedno smo odlučili da nastavim, da se upišem na Ekonomski fakultet. Na Ekonomskom fakultetu je bila dosta jaka generacija. Mislim, po onome šta su profesori govorili i po onome što su novine tada pisale, naročito učenici koji su te godine završili gimnaziju bili su izuzetno sposobni. I bilo nas je petsto studenata. Petsto studenata se upisalo u prvu godinu. Imali smo i izuzetno dobre profesore, imala sam sreću da imam tetku u Prištini, živila sam kod tetke i u studentskom domu, tako da sam imala priliku da se družim, upoznala sam se sa prijateljima iz Peći, iz Đakovice, čak i iz Dečana, sa celog Kosova.

Imam veoma lepa sećanja s fakulteta: druženje sa studentima, a imali smo posebno dobre profesore. Kada smo završili četvrtu godinu bilo je u modi i bilo je popularno da se ide na izlete. Išli smo u Čehoslovačku, u Poljsku, bilo je to neverovatno dobro iskustvo. Onda su se održavale te maturske večeri, u srednjoj školi i na fakultetu, tada je bilo jako zanimljivo. Ali od petsto studenata koji su upisali

prvu godinu, u četvrtoj nas je bilo 120, sećam se toga. Dakle, posle četiri godine sam diplomirala, '72. sam se upisala, '76. sam diplomirala. I čekala sam, tražila sam posao dva i po meseca, i primljena sam u Ministarstvo finansija koje se tada zvalo Pokrajinski sekretarijat za finansije.

7. januara sam se zaposlila, onda sam se u februaru verila, 7. jula sam se udala. Imam muža, supruga s kojim živim i imam troje dece, dva sina i čerku. Imam tri unuka i jednu unuku. Kad sam se udala, otišla sam da živim kod suprugovih roditelja, oni su imali stan u centru Prištine, blizu današnjeg "Granda", ali tada "Grand" nije postojao. Kad sam se ja udala, hotel "Grand"... počela je gradnja "Granda", i meni je to jako smetalo, jer smo imali stan [koji je gledao] na ulicu, dakle baš prekoputa "Granda". A ja sam se navikla na tišinu, drugačije. I počela je izgradnja hotela, '77. godine, i, dakle, pratili smo izgradnju hotela. Bilo je interesantno jer tada nije bilo puno zgrada u Prištini. Čak kad sam prvi put došla u Prištinu, ona ulica koja vodi od Ekonomskog fakulteta do mesta gde su [studentski] domovi, bila je skroz u blatu, crveno blato, bilo je crveno blato. Nije bilo asfaltiranih ulica, bilo je dosta kadrme¹.

Sa svekrvom i svekrom smo živeli četiri godine, muž i ja, jer nismo imali gde drugo da odemo. I onda sam ja radila u Ministarstvu finansija, muž mi je radio u Skupštini Kosova. Svekar je radio u Predsedništvu Kosova, predsedništvo - dakle blizu predsednika, bio je savetnik... predsednik Kosova, ali nije se tako zvao, zvao se predsednik Predsedništva. Tako da je muž imao priliku da dobije jedan stan jer ženama nisu davali stanove. U retkim slučajevima, mnogo retko... muškarcima, dakle glava kuće je bio taj koji je imao pravo da dobije stan. I, nakon četiri godine, mom mužu su dodelili stan, opet u blizini, u centru, s druge strane "Granda" (smeši se). Ja sam tada već rodila jednog sina, i kad smo prešli u novi stan, rodio se i drugi sin. Prvo Fatbard, onda Ljumi, pa moja čerka Besa.

Nakon nekoliko godina smo dobili jedan veći stan jer su deca odrasla, i dobili smo proširenje stana. Bilo je lakše kad već imaš stan da dobiješ drugi. Tako da smo u novi stan prešli '89. godine. Međutim, '89. godine je bilo mnogo teško da dobiješ stan jer su se tada povećali nemiri i ta razdvajanja da li si Albanac, da li si Srbin. I mi smo imali tu sreću da smo prešli na veći stan. I u stari stan koji smo napustili je došao jedan Srbin koji je radio na istom radnom mestu kao moj muž, u Elektroprivredi Kosova. I ja mu kažem: "Stan je izvanredno dobar, ima sunca, mnogo je zdrav, mnogo dobar". Rekao je: "Ne, da je dobro ja bih išao u onaj veći stan, a vi biste ostали ovde. Ja ciljam na onaj stan koji su vama dali", novi, koji je imao više prostora, veću kvadraturu, više soba. Ja tada nisam razumela, jer je on imao malu decu, a postojala su pravila kome se dodeljuju kakvi stanovi. Dakle, on je ispunio kriterijume da dođe u taj stan gde smo mi živeli, dok smo mi ispunili kriterijume da pređemo u veći stan. Ali, pošto smo radili zajedno, sa Srbima i Albancima, tada nismo toliko shvatili te podele o kojima su oni mislili. Mi smo mislili da moramo zajedno da živimo i nije u redu da bude problema.

Kaltrina Krasniqi: Ni 80-ih niste osetili te podele?

Beti Muharremi: Osetila sam... osetila, kako da ne. Doživela sam demonstracije '68. godine. Tada sam bila u srednjoj školi, možda sam tada bila mlađa i nisam toliko shvatila, ali čula sam i moje roditelje, dedu, babu, tetke, tatu dok su razgovarali, bili smo mnogo mali, pa nisu pričali pred nama. Mi smo

¹ Način popločavanja ulice krupnim kamenjem nabijenim u pesak.

spivali, oni su razgovarali dok smo mi spivali. Razgovarali su o temama, na primer: "Kroz našu ulicu je prošao kamion s oružjem". Ali ja sam tada bila mnogo mala da bih shvatila te podele.

Onda, tokom demonstracija '81, ja sam bila udata i živila sam baš u centru, tu blizu "Granda", bila je masa studenata i ljudi koji su izašli na demonstracije. Dakle '81. godine, nakon što su se desile demonstracije i hapšenja mladih, bilo je tenzija u kancelariji između Albanaca i Srba. U stvari, smetale su mi neke izjave Srpskog koje sam imala u kancelariji: "Šta traže, dali smo im sve". Kao, neko je nekome nešto dao, a u stvari svako ima pravo da živi, da se školuje, da radi, da ima normalan život. I kasnije je počelo... pre smo imali ministre, tadašnji albanski sekretari, bio je gospodin Džemšit Durić - čovek koji je mene primila na posao, bio je mnogo sposoban čovek, mnogo sposoban ministar, uradio je veliki posao. Bili su i drugi Albanci, i kasnije su počeli da dovode ministre iz Srbije. Dakle, da bi mogli da realizuju te svoje ciljeve, to je bilo lakše preko srpskih i goranskih ministra koji su bili iz Beograda. Došao je jedan koji se zvao Garip Hadžini, jedan Goranac. Onda su doveli i zamenike Srbe iz Beograda.

Tako da, '89. godine, u julu '89. godine, već je došlo do kulminacije i prvi, prvi koji su napustili institucije su albanski radnici koji su radili u Ministarstvu finansija, odnosno u budžetu Kosova. Dakle, njih je interesovalo da dođu i prvo preuzmu budžet u svoje ruke iako je već duže vreme bio u njihovim rukama. Ali 12. jula '89. godine, čuli smo kad je policija došla na ulaz i znali smo šta se dešava. Nakon toga, dakle Albanci koji su radili na Ministarstvu finansija, nisu imali pravo, dakle uskraćeno nam je pravo da uđemo u zgradu. Ostali su samo Srbi. I nakon nekog vremena su nas zvali da uzmemu odluke koje su nam dali, da smo mi napustili posao, da smo odbili njihove naredbe. I mi smo na neki način neprijatelji ovog... Kosova, države. Tako da smo mi protestovali, muškarci i žene.

Bilo je mnogo žena u Ministarstvu finansija, tri - četiri nas je bilo iz moje generacije, onda su došle i druge žene mlađe koje su kasnije završile Ekonomski fakultet. Protestovali smo svakog dana, izlazili. Tada su bile aktuelne demonstracije jer je počelo otpuštanje albanskih radnika sa posla, i svakog dana su se održavali protesti u glavnoj ulici, sad je to trg Zahir Pajaziti i bulevar Majke Tereze.

Objasnila sam da sam mnogo rano pošla u školu, kako bi prevazišla predškolsko, ali to se nije desilo, dakle nakon što sam nastavila drugi razred, dakle plus u srednjoj školi sam završila dva razreda u jednoj godini... tokom studija sam bila redovna i diplomirala sam u stvari pre nego što sam napunila 22 godine. Za društvo i za okolinu nešto dosta napredno, jer kad sam išla u opštinu, kad sam išla u opštinu rekli su da još četiri godine još niko neće da diplomiра. Dakle, devojke su se upisale, mnogo malo broj devojaka se upisivao na fakultete. Jedna drugarica, dve drugarice iz tog razreda su se upisale i završile su ili nisu. I nakon nekoliko godina su se upisale sestre od strica, onda su i one završile. Dakle, jako malo broj devojaka se školovao. Ja ne znam zašto je tako bilo, ali sigurno zbog porodične ekonomije tada, porodične ekonomije nisu bile toliko razvijene da bi slali i devojčice i dečake u školu. Kao što rekoh, celo odeljenje su bili dečaci, dakle ako si mogao nekome da priuštis školovanje, to bi po svemu sudeći bio sin, jer činjenice to pokazuju, zar ne?

Za mene je Priština bila mnogo interesantna. Prištino sam volela i u Prištini sam ostala da živim. Dakle '72. godine sam upisala fakultet i '76. sam završila. 1. januara '77. godina sam počela da radim. Onda

sam se verila, udala, tako da je to izvanredno iskustvo, ja sam sebe pronašla u Prištini. Nekako nisam mogla da zamislim da negde drugde živim.

Karijera

[Isečen deo iz video-intervjua: ispitivačica pita intervjuisanu o njenom profesionalnom životu i karijeri.]

Tražila sam posao dva i po meseca i primljena sam u Ministarstvo finansija, to se tada zvalo Pokrajinski sekretariat za finansije. Dugo sam radila tamo, pre svega se radilo o sticanju iskustava, [sticala sam] iskustvo iz svih sektora, bankarskog sektora, sektora... prihoda, sektora finansiranja potreba, opštih i kolektivnih. I godinu dana kasnije, naši supervizori su odlučili gde, takođe prema mom mišljenju i mojoj želji gde bih želela da radim, [oni] su odlučili u koji sektor [treba da budem smeštena]. I radila sam jedno vreme za opštine u pograničnom sektoru, bilo je to jako dobro iskustvo. Tamo sam saznala da su pogranična područja najsiromašnija, jer ljudi tamo ne žele da žive i postojala je politika podsticanja ekonomskog osnaživanja tih područja kako bi ljudi želeli da tamo žive. Kasnije sam malo radila na budžetu Kosova.

Onda sam postavljena u sektor za finansiranje opštih i zajedničkih potreba, odnosno za finansiranje opština i samoupravnih interesnih zajednica - sada se zovu fondovi, fondovi za nauku, obrazovanje, kulturu - tako su se tada zvali. I dosta sam radila na budžetskoj rezervi i zakonu o finansiranju opština. Tada je bilo 26 opština i od 26 opština samo se Priština finansirala iz sopstvenih sredstava, dok su ostalim opštinama bila potrebna dodatna sredstva iz budžeta, iz budžeta Kosova.

Bilo je teško videti sebe na ulici. Jednostavno angažovala si se, radila svom snagom, čak su me posle godinu dana, dve godine unapredili na poslu. Bila sam vođa grupe za finansiranje opština i samoupravnih interesnih zajednica, i u jednom momentu da se nađeš na ulici bez ikakve krivice, bez ikakvog dokaza. I kad sam došla kući, došao je i suprug sa posla, i možda nisam shvatila tu teškoću i kažem suprugu smejući se, rekla sam mu: "Mužu, od danas sam kući, domaćica sam. Reci šta god želiš ja ču ti spremiti kuću". Počela sam da se šalim. On je rekao jako ozbiljno: "Dobro, ženo, i ja sam kao ti". Dakle, istog dana 12. jula '89. godine, su nas izbacili s posla i zabranili su mu da uđemo u zgradu. Tada su njima trojici zabranili i okačili su jedan beli papir kod vrata koji kaže: "Zabranjuje se [ulaz] Isahu Muharemiju" i još dvojici, dvojici njegovih kolega, da uđu u zgradu gde su radili, jer se on angažovao... proglašen je za državnog neprijatelja. Deca su bila mala, bila je jedna velika nepravda, i kako do razumeš, mnogo je nelogično, nerazumno, ne... ali to je bila realnost koju smo morali da prihvativimo.

Deca su bila mala i bilo je veoma emotivno. Bilo je to vreme kada je moj svekar počeo da prima penziju, a njegova penzija je vredela tri-četiri marke, mislim, penziju je dobijao u dinarima. I on bi dobio te tri-četiri marke, njegova penzija je toliko vredela, i otišao bi na pijacu, od jedne polovine bi kupio sebi, a od druge polovinom nama. Šta je mogao da kupi za četiri marke? Tada je moj muž doživeo nesreću i situacija je postala još teža. Deo novca koji smo uštedeli za crne dan u Kosovskoj banci, čak i to su nas sprecili da podignemo, taj novac, jer je banka propala, mislim, nije više postojala, mislim, novac koji smo štedeli za crne dane, nismo mogli da ga iskoristimo za naš crni dan. Ni danas,

posle dvadeset godina, taj novac ne možemo da podignemo iz banke, mislim, ostao je u jugoslovenskim bankama.

To je bila faza [života] kada ste mogli da date najviše od sebe, jer ste već imali iskustvo, mislim, aktivno ste učili kako da uspete, da završite školu, da završite na vreme, da završite ranije, da radite na poslu i da ispunite svoje zadatke kako bi vas unapredili na poslu i da steknete 13-14 godina iskustva, i onda možete da date najviše od sebe, najviše od sebe za razvoj svoje zemlje, za sopstveni razvoj, da imate koristi za porodicu i za sve. Mislim, onda vas otpuste, i taj zamah usporava, prestaje, taj zamah prestaje i osećate se razočarano, uvredeno. I očekivala sam da me srpske kolege pozovu telefonom i kažu: "Beti, kako si? Kako su tvoja deca? Imate li šta da jedete, imate li šta da pijete? Tvoj muž je imao saobraćajnu nesreću, kako je Isah?". Sve sam to očekivala, ali nisam doživila. Nisam to dobila i nisam razumela kako smo mogli da radimo zajedno i da se posećujemo za rođendane, posećivali smo se za praznike, na neki način smo živelji zajedno, ali to se nije desilo.

Onda je moj suprug počeo da nešto radi, ali šta god da si radio, sve što si mogao da radiš je bilo rizično zbog policije, zbog finansijske policije. Ja znam da su se ispred moje zgrade kod Ljubljanske banke, bivše Ljubljanske banke, da su se parkirali novi beli autobusi, 15-20 autobusa u koloni. Kad su pitali: "Ko su ovi?", "To je finansijska policija koja je došla iz Beograda." Dakle, svaki započet biznis, svaki započet biznis ti se na neki način prekida. Morao si da nešto započneš da radiš i u težim uslovima, dakle oni su dolazili i oduzimali ti onaj kajmak [ono najbolje] i ti si ostao na ničemu.

Rat

To je bilo veoma stresno vreme za sve nas, kao i za sve Kosovare, isto je bilo i za moju porodicu i za mene. U to vreme, mislim, aktivizam se nastavio '98, početkom '99. U februaru, negde krajem februara '99, počeli smo da oskudevamo, počeli smo da se ne sastajemo toliko sa članovima Crvenog krsta i Štaba Hitne pomoći, jer smo se pre sastajali. I te veze su počele da se prekidaju i počeli smo da se zatvaramo u svoje stanove, u svoje domove. Neki drugi rođaci koji su iz nekog razloga mislili da će biti bezbedni u Prištini došli su i ostali u našem stanu. I ljudi su počeli da zaključavaju kuće, počele su da se provaljuju prodavnice, prozori, a Srbi su počeli da uzimaju stvari iz prodavnica, jer Albanci nisu smeli da izadu napolje. Mislim, moj stan je bio u centru i nismo smeli da izademo iz kuće.

Mi smo kod kuće spremali hranu, osim toga, i telefonske linije, i to mi se činilo veoma interesantno i nemoguće, ali eto, bilo je moguće, telefonske linije Albanaca su prekinuli, a od Srba su radile. Ja sam mislila da su se prekinule telefonske linije zbog situacije, ali ne, Srbi su imali telefon, a mi nismo mogli ni sa kim da komuniciramo. To sam videla, primetila sam to, jer je prvi komšija kupio stan od Srpskinje, i kod nje je radio telefon, jer je stan bio pod srpskim imenom. I sa ovim prekidom komunikacije, nisam znala gde mi je otac, gde mi je brat, gde su im porodice. I jednog dana, preko komšijinog telefona pozvala sam tetku u Skoplju, i rekla mi je da su brat sa porodicom i moj tata otišli u Skoplje. Dugo su čekali na granici, ali su uspeli da pređu. Ali mi nismo hteli da napustimo Prištینu, Kosovo, mi nismo ništa uradili, hoćemo da ostanemo u našem stanu.

Međutim, iz stana... naš ulaz je imao po pet stanova svaki sprat, 12 spratova, dakle tu je bilo 120 porodica. Od svih porodica ostalo je samo 14 albanskih porodica u toj zgradbi. I jednog dana naš prvi komšija Srbin, došao je i pokucao na vrata, tražio je mog supruga i razgovarali su. Rekao mu je: "Molim te, da li možemo da postignemo jedan sporazum, da ako ste vi u opasnosti, ja ću zaštititi vašu porodicu jer vidim da vas je puno. Ali ako smo mi u opasnosti da li možete i vi nas da zaštitite od neke potencijalne opasnosti?", rekli smo: "Važi, ali molim vas da li možemo da pričamo telefonom sa rodbinom, da vidimo gde su, šta su?". I rekao je: "U redu, uzmi ključ, možeš da pričaš telefonom, [možeš] da koristiš telefon". I kad sam tamo otišla, opet sam razgovarala sa bratom i on mi je rekao: "Uzmite odeću, jer je izuzetno hladno, ostaćete na granici". I u redu, tako smo se dogovorili, kad sam videla da je na balkonu jedan snajper i kesa punu metaka. Dakle to je imao taj komšija.

Onda su počele sve komšije, srpski dečaci i muškarci da se oblače u vojničku uniformu, i 4. aprila, 4. aprila '99. godine naterali su nas da napustimo zgradbu. I te četiri porodice, četiri stana u kojima su bili Albanci, morali smo na napustimo stanove. I deca su bila mala. Dakle, gledali smo da uzmemo najosnovnije stvari i da napustimo stanove. Ali gde da idemo? Videli smo reku ljudi, reka ljudi koji idu sa bočama², sa stvarima u pravcu voza. I policija nam je rekla: "Idite ovamo prema vozu, kod pruge blizu Dragodana". Tu smo se ukrcali na voz i kod Blaca se voz zaustavio i sišli smo. Uputili su nas da ne hodamo van šina, samo preko šina, jer su rekli da je minirano. "Ne smete da hodate van šina. Hodajte po šinama, do granice kod Blaca".

Sećam se da je bilo jako hladno, 4. april '99. godine, jako hladno, mnogo mnogo hladno. I tu gde smo stigli, stigli smo mi koji smo sišli s voza. Tu je čekalo mnogo ljudi koji su ranije stigli na granicu, i svi su bili crni u licu {dodiruje lice}, kao da su ušli, kao da... zbog fabrike koja je bila tu. I čekali su nas, na levoj strani je bila policija, na desnoj strani i ispred je bilo puno Albanaca koji su se smestili u Blacu. I policajac s druge strane je vikao na jednog čoveka, ne znam zašto. "Dolazi vamo!" rekao je [na srpskom] i ispalio metak. Tu ispred je bio moj muž, i moja čerka, mlađa čerka, i zaštitio je čerku {drži ručni zglob} da joj se nešto ne desi. Ali, srećom ništa se nije desilo, metak ga nije pogodio, ali za nas je to bilo veoma traumatično iskustvo.

Tamo je počeo da pada mrak, postajalo je hladnije i kada je potpuno pao mrak, sela oko Blaca su počela masovno da donose razne materijale, svakakve krpe da se pokrijemo, da se ne smrznemo. Pa hleb, pa mleko, pa... namirnice da što bolje prenoćimo. Ali u stvarnosti je bilo veoma teško. Sutradan, oko dva, bili smo...jer je tamo bilo kao polje, Blace. Izašli smo na put, ušli smo u kolonu, kolona je trajala 15 sati, mislim od dva popodne u aprilu '99. Mi, u dva ujutru, ne, zapravo u pet ujutru, stigli smo do granice. Znate da je granica tamo vrlo kratka, taj deo je veoma kratak {pokazuje daljinu rukama}, nekoliko metara. Ali u tom delu smo proveli 15 sati. Bilo je toliko ljudi, a granična policija je polako puštala ljude da prelaze makedonsku granicu. I u jednom trenutku su razdvojili našu porodicu, rekli su: "Ti prodi {gestikuliše rukama}, ti ostani". I počela sam da molim tog graničnog policajca, rekla sam: "Molim vas, da li možete da ih pustite jer je moj never tamo {pokazuje pravac}, žena mu je tamo i deca..." Vrlo agresivno je rekao: "Idi, idi, prolazi". Mislim, niko nije zaslužio takvo njegovo ponašanje.

² Marama, tkanina, platno četvorougaonog oblika u koje se nešto zamotava.

I ušli smo u autobuse, nismo znali ni kuda idemo, ni kuda nas vode. Poslali su nas u kamp Stankovec. Već su postavili bele šatore, tanke, i cela naša porodica bila je smeštena u jedan šator. Mislim, tu je bila naša nuklearna porodica sa pet članova, dva devera sa svojim ženama i njihovim porodicama, njihova deca i ostali članovi porodice, deca tetke mog muža su bila takođe tu. Mislim, bilo nas je nekoliko smeštenih u jedan šator. A nismo... onda su se tamo otvorile kancelarije da napustimo [kamp]. U međuvremenu, niste mogli da izadete u Skoplje, jer su oko kampa, unutra oko kampa i iza rešetaka kampa bili makedonski vojnici. Mislim, niste mogli da izadete, izgleda da su se plašili etničkog loma koji bi nastao u Makedoniji da Albanci s Kosova nastave da žive u Makedoniji. I niste mogli da izadete, morali ste da ostanete tamo ili emigrirate u različite zemlje Evrope ili Amerike. Ali pošto nam to nije bio cilj, ostali smo tamo oko dve nedelje.

I jednog dana u kampu, došla je jedna makedonska aktivistkinja, Savka, Savka Todorovska, ona je bila vođa, direktorka Mreža žena Makedonije, ja nisam znala. Ali, moj muž je radio neki posao sa njenim mužem, slučajno. I kad je njen muž shvatio da smo mi u kampu, on je bio tada mnogo bolestan, bio je u bolnici, i nije mogao da dođe da nas poseti, ali zamolio je svoju ženu: "Molim te idi, jer i oni su ljudi kao mi." Tako mi je ona objasnila da je rekao (smeši se). "Oni su ljudi kao mi i ne zaslužuju to stanje". I, došla je ta Savka i našla šator gde smo mi bili. Predstavila se, rekla ja sam ta i ta, doneli su nešto za decu. I ja sam je zamolila da me izvuče iz kampa, da me izvuče iz kampa jer sam imala tetku u Skoplju, i tetku i porodicu tetkinog muža koji su za nas obezbedili njihove stanove, napustili su svoje kuće, svoje sobe su obezbedili za nas kako bi mi tamo otišli i živeli.

Ja sam dakle izašla iz kampa, otišla sam kod tetke i Savka mi je pomogla da izvedem i moju porodicu, jer moraš na puno vrata da pokucaš kako bi ti dali dozvolu da izaděš iz kampa. Crveni krst, ministarstvo i... ne znam, svugde je kucala da bi nam dozvolili da izađemo iz kampa. Mi smo se smestili u Skoplju, u jednom stanu gde smo bili tri porodice, tri porodice u jednom stanu, tri sobe - tri porodice. Ja sam nastavila da se angažujem kod Savke. Savka mi je rekla: "Čime si se ti bavila? Šta si radila?" Ja sam joj objasnila, rekla sam: "Bila sam aktivistkinja, bavila sam se dobrovoljnim humanitarnim radom, sa ženama sa decom". Rekla je: "Dobro, važi, da li želiš da se uključiš? Jer su došle neke žene iz Bosne, Hrvatske, pitaju za vas, u kakvoj ste poziciji". Ja sam se radovala i odmah sam otišla kod nje u kancelariju. Tu su došle neke žene iz Švedske. došla je Kristin Berger, tu sam se prvi put upoznala sa Kristin Berger – direktorka fondacije Žene za žene, *Kvinna til Kvinna* iz Švedske. Došla je Nuna Zvizdić iz Bosne jer su oni preživeli ono što smo mi tada preživljivali, i neke druge aktivistkinje.

Onda, žene aktivistkinje iz Tetova, Miki Emerus je često dolazila da se dogovara šta i kako da uradimo. I rekla smo: "Sutra ćemo se susresti sa jednom aktivistkinjom s Kosova, da li bi želela i ti da dođeš?" Rekla sam: "Ko je ona?" "Igbale Rugova". I sutradan smo tu izašli, bio je jedan park. Sa Nunom smo čekali Igu [Igbalu], sastali smo se sa Igom. I Igo je donela jedan, onako jedan... sa sobom, neke kese sa sveskama, sa olovkama, ja mislim i sa bojicama, i rekla je: "Evo, ovo je za kamp". "Za gde?", "Za kamp u Čegraru". Dobro, meni je bilo drago što sam se upoznala jer sam mnogo čula o njoj, ali nisam mogla da je upoznam. I od tog dana, svakog jutra smo se sastajale zbog aktivnosti u hotelu "Evropa", dakle tu

napolju smo se sastajale i išle zajedno u kamp u Čegrane. Igo je imala jedan izvanredno dobar program sa kojim je razvijala razne aktivnosti. Znam da je tu bila Iliriana, Iliriana Lodža, jer je taj kamp bio otvorenog tipa. I tamo, da bi se sprečile negativne pojave, vođen je prilično bogat program za podizanje svesti. Bilo je mnogo novinarki koje su došle iz raznih zemalja da izveštavaju kakva je bila situacija.

I, nakon toga... mi smo počeli, šta da radimo dalje, iznajmili smo sobu i nazvali je "Otvorena vrata" za žene izbeglice, dakle za žene koje su bile u kampu i razmeštene po raznim porodicama u Skoplju. I od tog vremena, dakle od '99. godine, postoji centar za žene "Otvorena vrata" koji smo osnovali sa aktivistkinjama i koji i dalje funkcioniše.

Trgovina ljudima je tada bila aktuelna {pije vodu}. Da bi se sprečila ova pojava, vođene su različite aktivnosti podizanja svesti sa umetnicima, kursevi jezika i druge aktivnosti. Igo je sa "Sestrema Ćirijazi³" razvila puno različitih aktivnosti u to vreme u kampu, kampu Čegrane. Da se vratimo na prostoriju koja se zvala "Otvorena vrata", tamo smo razmišljali šta bi bilo dobro za žene da rade. Pokrenuli smo psihosocijalne aktivnosti, jer je ženama bila potrebna psihološka podrška da pričaju o traumatskim iskustvima koja su tada doživele. Zatim, još nešto što je bilo neophodno, bila je neophodna medicinska pomoć, primarna zaštita, jer je zdravlje žena u to vreme bilo dosta loše, ali takođe i prava žena, jer je Makedonija u to vreme prilagođavala svoje zakone tako da vam kao izbeglicama ne daju prava, a ne da svako ima prava.

Dakle, postavili smo sebi ova tri cilja i sastajali smo se svakog utorka i svake srede. Zanimljivo je da se i posle toliko godina, čak i posle svih ovih godina, posle 16 godina sastajemo utorkom i sredom na psihosocijalnim radionicama i kreativno-opuštajućim radionicama, kako smo ih nazvali u centru koji sada imamo u Prištini. Dakle, nastavili smo te aktivnosti do kraja oktobra '99, iako se moja porodica vratila u Prištine nakon ulaska NATO-a, mislim 12. juna, a moja porodica se vratila 13-14. juna, vraćali su se jedni po jedni, ali ja sam nastavila da radim u centru. Dolazila sam vikendom u Prištine, tokom radne nedelje sam radila sa ženama. Tada sam, u razgovoru s Kristin Berger, rekla: "Ali ovim ženama će biti potrebne ove aktivnosti i u Prištini. Šta da radim?" Ona je rekla: "U novembru i decembru idite u Prištine i pripremite mesto, pronađite mesto i pripremite ono što želite da radite tamo". I tako se desilo, u novembru i decembru '99. sam došla u Prištine, našla sam lokaciju, stan od oko 70 kvadrata. Napisala sam projekat, mislim, napisala sam projekat olovkom pod svećom, jer nije bilo struje, bila je veoma teška situacija, život je bio težak na Kosovu posle rata, a ta prva zima je bila neverovatno teška, bilo je jako hladno. Nismo imali kompjuter i nismo znali da pišemo, nismo znali da pišemo projekte jer na fakultetu nismo imali predmet koji bi te naučio kako da radiš tako nešto, ali ja sam tako napisala, misleći kako da na papir stavim potrebe žena.

Dakle, da stavim na papir ono što im treba. I, došle su aktivistkinje iz *Kvinna til Kvinna* iz Švedske, i ja sam prva prešla makedonsku granicu kad sam došla u Prištine zajedno s aktivistkinjama *Kvinna til Kvinna*. I mi smo se dogovorile oko toga šta je projekat predložio i one su to odmah prihvatile, tako da

³ NVO koju su osnovale Igbale i Safete Rugova 1990-ih radi promovisanja obrazovanja žena. Ime je dobila po sestrma Ćirijazi, koje su osnovale prvu školu za devojčice u Korči (Albanija) 1892.

smo 1. januara 2000. godine pokrenule ženski centar "Otvorena vrata" u Prištini, u Dardaniji, na lokaciji koju smo prepoznali kao odgovarajuću za nas. I žene su počele, one žene koje su u početku bile izbeglice tamo su počele da dolaze u centar.

Snovi

[Deo isečen iz video-intervjua: ispitivačica pita intervjuisanu koji su bili njeni životni snovi i da li je postigla da ih ispuni.]

(Smeje se) Definitivno je teško da ostvariš snove. Kao što sam i ranije rekla, ja sam mislila da će ceo taj rad, cela ta posvećenost, sav taj dobrovoljan rad, humanitarnost koja se radi, to se radi da bi se postigao brži razvoj Kosova, za dobrobit Kosova, gde će ljudi živeti normalnije, gde će se školovati lakše bez prepreka, da bi mogli da se zaposle. Ali, i za udruženje sam mislila da će da radi, da funkcioniše dve-tri godine, ajde možda pet, ne bi više imalo potrebe. Ali to se nije desilo. Nije da nema pozitivnih promena, ima pozitivnih promena, jer ako gledamo početnu tačku, od rata na ovamo, bilo je mnogo promena. Ali to nisu promene koje smo želeli i kojima smo težili. Mnogo toga ne ide na dobro naroda, uglavnom ljudi misle o sebi, posebno političke stranke, nijedna politička partija... ne misli o narodu. Sve to se vidi u njihovim govorima, kroz njihove postupke, nema čak ni postupaka, mislim, na rečima možda da, ali dela nisu... daleko su od onoga što treba da budu. Mislim, radi se za sebe i za vrlo mali krug ljudi.

Ne znam... ja mnogo volim da radim, uvek sam volela. Uvek sam radila da bih imala bolji život. Ja sam postigla da se školujem do nekog nivoa, volela bih da sam mogla da nastavim sa školovanjem, ali tada nije bilo moguće. Ciljala sam da imam zdravu porodicu, normalnu, što ja zovem normalnom. Ciljala sam da školujem svoju decu i da oni rade posao koji vole. Moja deca su uspela da se školuju, čak je čerka nastavila post-diplomatske studije u Njujorku, u Americi, ali uz mnogo žrtvovanja. Dakle, mojim radom i radom mog muža uspeli smo da obezbedimo našoj deci da imaju normalan i bolji život. Ali ne znam koliko, mislim da je ovo jako mali, nedovoljan procenat stanovništva [koji su zadovoljni].

Veoma stresno, uz puno rada cele porodice, i mene, posebno mog muža, nama je veoma teško... u ovom političkom okruženju, ekonomskom [okruženju], da normalno radimo, kojim god poslom da se bavimo. Ako se bavite biznisom, ako radite u... u čemu god da radite, to je neverovatno teško. Ako imate biznis, nemate normalne politike za razvoj biznisa. Ako se bavite poslom, civilnim društvom kao ja, bilo je donatora, sada smo u fazi kada donatori odlaze, a nemate finansijskih sredstava. Bez novca ne možete razvijati aktivnosti. Druga teškoća je što su mnogi kosovski ljudi koji rade za strane organizacije povezani sa uskim krugom ljudi i ne podržavaju stvarne potrebe ljudi. Opet, ovde imamo posla i sa individualizmom i nekom vrstom kako da kažem...